

18. YÜZYIL MUTASAVVIF VE ŞAİRLERİNDEN ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI'NIN HAYATI VE ESERLERİNDE MUSİKİ OLGUSU

ÜLKÜ SEVİM ŞEN*

Giriş

Erzurumlu İbrahim Hakkı 18. yüzyılda yaşamış büyük Türk mutasavvıfı âlim ve şairidir. 18 Mayıs 1703 tarihinde Hasankale'de dünyaya gelmiştir.¹ İbrahim Hakkı, telif, tercüme, nazire, iktibas ve intihap (seçme) yoluyla sayısız eserler yazmıştır.² Arapça, Farsça ve Türkçe'ye layıkıyla hâkim olmuş ve bu üç dilde şiir yazacak mertebeye ulaşmıştır.³

İbrahim Hakkı'nın araştırmacı yönü ile ilgili olarak İbrahimhakkioğlu, şu görüşleri belirtmiştir; “Ona Hafız-ül- Kitap denildiği bazı vesikalarda görülmüştür. Kendisi de eserlerinin birkaçını yüzlerce cilt kitaptan çıkardığını kaydeder”.⁴ Ayrıca “İbrahim Hakkı'nın 1747 yılında İstanbul'da aylarca kaldığını ve Osmanlı padişahı I. Mahmut tarafından istediği saatte dilediği kadar saray kütüphanesinde incelemeler yapmasına izin verildiğini” belirtmiştir.⁵

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Müzik Öğretmenliği Anabilim Dalı, Erzurum/TÜRKİYE, usevimsen@atauni.edu.tr.

¹ Esin Kahya, “Erzurumlu İbrahim Hakkı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:40, Ankara 1999, s. 373.

Hikmet Eren, “Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Hayatı, Kişiliği, Eserleri” (Ed. Hikmet, Eren), *Doğumunun 300. Yılında Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Hoca Ahmet Yesevi Ocağı Yayınları, Ankara 2003, s. 1.

² Amil Çelebioğlu, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Sevinç Matbaası, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, No: 869, Ankara 1988, s. 23.

Cemil Çiftçi, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Şule Yayınları, İstanbul 2000, s. 41.

³ Şakir Diclehan, *Çeşitli Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Er- Tu Matbaası, İstanbul 1980, s. 14.

⁴ Mesih İbrahimhakkioğlu, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Tatlıdil Matbaası, İstanbul 1973, s. 53.

⁵ İbrahimhakkioğlu, *a.g.e.*, s. 26-27.

Okay, “Sanat ve Edebiyat Yazıları” adlı eserinde, görüşlerini şöyle belirtmektedir; “Chambers, D’Alembert, Diderot ve De la Mettrie, 18. Asrın, yani aydınlıklar devrinin getirdiği bilgi ve görüşlerden faydalanarak “ansiklopedi” yi meydana getirirlerken, İbrahim Hakkı Efendi, hemen aynı yıllarda, batının imkânlarından ve hiç şüphesiz ilim alanında ulaştığı seviyeden habersiz, kendi mütevazı kültür çevresi içinde ansiklopedisini yazıyordu. Bu ansiklopedinin adı Marifetname idi.”⁶

Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Eserleri

İbrahim Hakkı’nın eserleri değişik kaynak ve kişilerce ellinin üzerine çıkarılmış olsa da bizzat kendisi onbeş eserinin olduğundan bahisle, ilk beş eserine “Ana” diğerlerine ise bu beş anadan doğma “Evlat” demiştir.⁷

Eserleri: Divanı (İlahiname) (1755), Marifetname (1756), İrfaniyye (1761), İnsaniyye (1763), Mecmuatü’l- Maani (1765) olmak üzere beş esas ve ana eser kaleme almıştır. Evlat eserleri kronolojik sıraya göre şöyle sıralanabilir: Tuhfetü’l- Kıram (1767), Nuhbetü’l- Kelam (1768), Meşariku’l- Yuh (1771), Sefine-i Nuh (1773), Kenzü’l- Futuh (1774), Definetü’r- Ruh (1775), Ruhü’ş- Şuruh (1776), Ulfetü’l- Enam (1776), Urfetü’l- İslam (1777), Hey’etü’l- İslam (1777).⁸

Değirmençay, çalışmasında yukarıdaki listede geçmeyen, yedi ciltlik “Lübbü’l-kütüb” adlı bir başka eseri daha olduğunu, eserin birinci cildi hariç, diğer ciltlerinin yazma nüshasının Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi’nde (Seyfettin Özege Bölümü, nr. SA132/1) kayıtlı olduğunu belirtmiştir.⁹

Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Eserlerinde Musiki

Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın ilk ana eseri divanıdır. 1755’de yazılmıştır. 230 sayfadır. Divanı büyük oğlu İsmail Fehim’e ithaf etmiştir.¹⁰ İbrahim Hakkı’nın divanında yer alan musiki ile ilgili şiir aşağıda verilmiştir.

⁶ Orhan Okay, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergâh Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1990, s. 108.

⁷ Numan Küleççi ve Turgut Karabey, *Divan Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 849, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1997, s. 20.

Çelebioğlu, *a.g.e.*, s. 25.

Selma Karışman, *Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Adam Smith, “Marifet” ile “Zenginlik” Arasında İki Düşünce İki Dünya*, Ötügen Neşriyat A. Ş., İstanbul 2010, s. 420.

⁸ Diclehan, *a.g.e.*, s. 18.

⁹ Veyis Değirmençay, “Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Hayatı ve Eserleri”, *Erzurumlu İbrahim Hakkı Eserlerinden Seçmeler*, Zafer Ofset Ltd. Şti., Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:997, Erzurum 2011, s. 15-27.

¹⁰ Hayrunnisa Çavuşoğlu, “Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Yetiştirdiği Çevre, Hayatı ve Eserleri”, (der. Hayrunnisa Çavuşoğlu vd.), *192. Ölümlü Yılında Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Sermet Matbaası, İstanbul 1974, s. 65.

İlahiname'den:

*Ey çeng perdelerde sîpahanı isterim
Ey mutrîp, ol terane-i suzanı isterim
Hoş perde-i irak ile uşşaka zevk ver
Kim rast, buseliğe hoş elhamı isterim
Aşk ehlinin şahadetidir ilm ü musiki
Çün müminin şahadet-ü imanı isterim
Aşkın cemali aksidir insanda hüsnüan
Didarı aşkı görmiyе hubanı isterim.
Ey Hakki, Çünkü can-ı cihan aşk-ı pak imiş,
Candan o nur dilde-i ayarı isterim.*¹¹

Diclehan'a göre; "Erzurumlu İbrahim Hakki, "İlahiname" adını verdiği Divanı'nda da bu ilme önem verdiğini belirtmekte ve musikiyle ilgili birtakım terimlerle şiirinde büyük ustalıkla kullanmaktadır. Şiirde geçen *Sîpahan*, *Irak*, *Uşşak*, *Rast-buselik* gibi makamlar Klasik Türk Musikisinde önemli yer tutan makamlardır. Şiirde musikinin en güzel tarifini yapan İbrahim Hakki, âşıkla maşuk arasındaki ilgiyi artıran, bu ilim olduğunu söylemekle yetinmemiş, insan ruhunun bir gıdası, hastalıklara şifa, insanlara etki eden ilim şeklinde tanımlamıştır."¹²

İbrahim Hakki'nın divanında "rebab" çalgısından ve musikinin insanın ruhuna, gönlüne olan etkisinden bahsettiği görülmektedir.

*"Rebab-ı meşreb-i aşk oldu munis-i ashab
Arab dilinde sehabın hem ismi oldu rebab
Nice ki ebr gülîstana saki olmuşdur
Rebab-ı saki can u dil oldu misl-i sehab"...*¹³

Yukarıda görülen beyitlerin sadeleştirilmiş şekli aşağıda yer almaktadır. "Rebab" yerine "kemençe" kullanılmıştır.

*"Kemençe, aşkın aleti, tabiatı, âşıkların ahşturıcısı ve oyalayıcısı oldu.
Arap dilinde bulutun adı da kemençe oldu.
Nasıl ki bulut, gül bahçesinin sulayıcısı olmuştur.
Kemençe de bulut gibi can ve gönlün sakıysı oldu"...*¹⁴

Divanda yer alan diğer beyitlerde yine rebab görülmektedir.

¹¹ Külekçi ve Karabey, *a.g.e.*, s. 393.

¹² Diclehan, *a.g.e.*, s. 59.

¹³ Külekçi ve Karabey, *a.g.e.*, s. 184.

¹⁴ Turgut Ulusoy, *Erzurum-Hasankaleli İbrahim Hakki Hz. Divanı*, Eser Matbaası, İstanbul 1974, s. 71.

*Hiç bilir misin ne söyler bu rebab
Der işidin kim “ilallahi’l-meab”
Bir deriyim lahmdan dur olmuşum
Fırkatıyla çekmişim ben çok azab...¹⁵*

Yukarıda görülen beyitlerin sadeleştirilmiş şekli aşağıda yer almaktadır.

*“Bu kemeçenin ne söylediğini hiç biliyor musun?
İştik ki illallah-il-meab der.
Bir deriyim, etten uzaklaşmışım.
Ayrılışından ben, çok azap, üzüntü çekmişim...¹⁶*

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın ikinci ana eseri Marifetname'dir. Ansiklopedi türündedir. 1757'de yazılmıştır. Ortalama 600 büyük sayfadır. Bu kitabını oğlu Ahmet Naimi' ye ithaf etmiştir.¹⁷ Kendi ifadesine göre bu eseri yazmak için 400 kitaptan faydalanmıştır.¹⁸

Kurbanov'a göre; “İbrahim Hakkı'nın eserlerinde ve özellikle de temel eseri olan Marifetname'de ilim ve bedii kültürün astronomi, anatomi, matematik, kimya, fizik, musiki, tıp, şiir sanatı gibi birbirinden oldukça farklı ve uzak çeşitli sahalara olan ilgisini ve katkılarını görmek mümkündür. Bu çok yönlülük, evrensellik ve insanın çok yönlü yaratıcılık faaliyetine ilgi genelde Doğu Rönesans'ı temsilcilerine özgü olan bir nitelikler.”¹⁹

İbrahim Hakkı'nın şiir yazarken de, bilimsel eser kaleme alırken de, geniş ve üç dile dayalı kültürü, engin İslami bilgisi, birçok defa onu kendinden önce gelip geçenlerin bilgi ve tecrübelerinden biraz fazla ölçüde esinlenmesine sebep olmuş gözükmektedir.²⁰

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetname eserinde yer alan;

Musiki hikmete dair fendir

Bilene bilmeyene ruşendir... beytiyle başlayan şiir ile ilgili olarak daha önce yapılan çalışmaların büyük bir bölümünde, Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya ait olduğu yönünde açıklamalara yer verildiği görülmüştür.

¹⁵ Külekçi ve Karabey, *a.g.e.*, s. 183.

¹⁶ Ulusoy, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁷ Çavuşoğlu, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁸ Külekçi ve Karabey, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁹ Babek Kurbanov, “Rönesans Ruhlu Bir Şahsiyet Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri (1703-1780)”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 11, Erzurum 1999, s. 31-32.

²⁰ Abdulkadir Karahan, “Mutasavvıf ve Öğretici Şair Olarak Erzurumlu İbrahim Hakkı” (der. Çavuşoğlu, Hayrunnisa. vd.), *192. Ölüm Yıldönümünde Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Sermet Matbaası İstanbul 1974, s. 35.

Pala, “Erzurumlu İbrahim Hakkı’da Nabi Tesiri” adlı çalışmasında; “İbrahim Hakkı’nın Marifetname’yi kaleme alırken Nabi’nin Hayriyye adlı eserinden alıntı yaptığını, bu alıntuların tek tük beyitlerden öte anlatılan konuyu tamamlayıcı nitelikte geniş şiirler olduğunu” belirtmiştir.²¹

“İbrahim Hakkı, Marifetname’de; “Feleklerin sayısı, sesleri, nağmeleri ve hareketleri” başlığı altında; Şair Nabi Yusuf Efendi’nin oğlu Ebu’l-Hayr Muhammed Çelebi için bir nasihatname (öğüt kitabı) olarak yazdığı Hayriyye adlı eserinin “Der Beyan-ı Ferah-ı Fasl-ı Bahar”²² bölümünden alıntı yaparak etkili bir anlatım biçimi olan “vezinli ve kafiyeli söz ile dile getirmektedir” şeklinde ifade etmektedir.²³

Akpınar’a göre; İbrahim Hakkı’nın musiki konusunda bu görüşlere yer vermesi ve eleştiri yapmaması kendisinin de bu görüşlere katıldığını göstermektedir.²⁴

Pala’ya göre, “Marifetname’ye Hayriyye’den alınan şiir öbekleri az veya çok değişikliğe uğramıştır. Bu değişikliklerle, İbrahim Hakkı’nın anlatımda bütünlüğü koruma ve kendi isteğine uygun yeni bir düzenleme getirmeyi amaçladığını” açıklamaktadır.²⁵

Marifetname’nin musikiyle ilgili manzum kısmı şöyledir:

*Musiki, hikmete dair fendir
Bilene, bilmeyene ruşendir
Nice esrarı var, idrak edecek
Yer gelir, sineleri çak edecek
İ’tibarât-i takasim ü füsul
İmtiyazat-i makamat ü usul
Perde vü şişrev ü savt ü amel
Kar ü nakş ü şî’ab ü kavl ü gazel
Her biri hikmet memludur
Can riyazın suvarı bir sudur
Nağme- i yabis ü harr ü barid
Çeşme-i mahz-i hikmeden varid*

²¹ İskender Pala, “Erzurumlu İbrahim Hakkı’da Nabi Tesiri”, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, Cilt. 7, Sayı.19, Ocak 1991, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1993, s. 216.

²² Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nabi (İnceleme-Metin)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Kale Ofset Matbaacılık, Ankara 1995, s. 254-257.

Meserret Diriöz, *Nabi Divanı Eserlerine Göre Nabi*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 276-279.

²³ Pala, *a.g.e.*, s. 217-218.

Hikmet Akpınar, “İbrahim Hakkı’da Musiki Düşüncesi”, (Ed. Ahmet Erkol, Abdurrahman Adak), *İbrahim Hakkı ve Sürt Uleması Sempozyumu Bildirileri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2008, s. 238.

²⁴ Akpınar, *a.g.e.*, s. 238

²⁵ İskender Pala, “Erzurumlu İbrahim Hakkı’da Nabi Tesiri”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi X*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1990, s. 199.

Her biri, bir maraza nafi'dir
Zıddını herbirisi dafi'dir
Zir ü balası, havadır amma
Dair olur mu havasız dünya
Hikmeti, canda revan-i muzmardır
Anlamaz lütfunu ol kim kerdür(sağır)
Böylece zevkin eder ehl-i rasad
Eylesün zevkini Allah ziyad
Verir insana, hayat-i taze
Nağme-i bülbül-i hoş-avaze
Guş kal nağmesini mürganın
İktiza eyler ise insanın
Nağme-i şuh-i hoş-aheng-i beşer
Hah na-hah, eder insana eser
Nağme, bir mantık-i ruhanidir
Nağmenin lezzeti vicdanidir
Can-fezadır nefes-i insani
Dil-zıdadır nağme-i ruhani
Ger hakikatla olursan samî(dinleyici)
Olmaz evkat-i hayatın zayıf²⁶

Uzluk'a göre; "Eskiden din (adamları) bilginleri arasında önemli bir mesele de musiki idi. Mutaassıp din bilginlerinin reddettiği musikiyi İbrahim Hakkı ruha gıda, bir ruhani tıp addediyor".²⁷

Diclehan eserinde "Marifetname'de Musiki" konusuna özellikle ayrı bir bölüm olarak yer vererek şunları belirtmiştir; "İslam âleminde çeşitli zamanlarda bahis konusu edilen musiki, müstakil bir bölüm halinde Marifetname'de yer almaktadır. ...Musikiyle ilgilenen birçok kişinin bu ilme bakışı değişik olmuştur. Medreselerde okutulan ilimlerin hemen hemen bütünü kapsayan Marifetname'nin musiki bölümü, hiçbir yoruma yer vermeyecek şekilde gayet açık ve nettir."²⁸

"Haramlığı-helâlligi yüzyıllardır tartışılmış olmasına rağmen musikinin Osmanlı toplumunda tuttuğu büyük yeri inkâr etmek mümkün değildir. ...radikal düşünen bazı din adamları, bazı ayetleri zorlamalarla tevil ederek müziğin haram olduğunu ispatlamaya çalışmışlarsa da, bu sanat, İslâm medeniyetinde tabii gelişimini sürdürmüştür."²⁹

²⁶ İbrahim Hakkı, *Marifetname*, Sadeleştirilenler: Duralı, Yılmaz ve Hüsnü, Kılıç, Şenyıldız Matbaası, Çelik Yayınevi, İstanbul 2003, s. 138.

²⁷ F. Nafiz Uzluk, "XVIII. Yüzyıl Fikir Adamlarından Erzurumlu İbrahim Hakkı", (Ed. Hikmet, Eren) *Doğumunun 300. Yılında Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Hoca Ahmet Yesevi Ocağı Yayınları, Ankara 2003, s. 297.

²⁸ Diclehan, *a.g.e.*, s. 58.

²⁹ Varışoğlu, *a.g.e.*, s. 188.

Birçok Türk-İslâm âlimi, İslâm'ın mûsiki sanatına bakışını incelemiş, bu konuda gerçekleri ortaya koymaya çalışmış, hurafe ve yanlış anlayışlara yer vermemiş, dolayısıyla bu alanda çokça eser telif etmiştir. Mûsikinin hangi durumlarda sakıncalı ve zararlı olabileceği belirtilmiş, bu sanatın yüceliği ve önemi her halükârda açıklanmıştır. Böylece mûsiki sanatından faydalar ortaya çıkarma amacı güdülmüş, dinî yönden ise sakıncalı görmeyi bir kenara bırakarak, bilakis Allah'a yaklaşımda, ona karşı olan görevlerimizi yerine getirmede ve insanlarla daha iyi ilişkiler kurmada bir vesile teşkil ettiği sürekli olarak vurgulanmıştır.³⁰

İbrahim Hakkı'nın hayatı ve eserleri incelendiğinde, musiki'ye ilişkin görüşleri, bakışı, açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Marifetname'nin onuncu bölüm, dördüncü maddesinde; musiki ile ilgili bölüm şu şekilde yer almaktadır:

“Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar ve astronomlar sözbirliğiyle demişlerdir ki: Feleklerin sayısı, yazıldığı üzere; yirmidörttür ki büyük felek, sabitler feleği, üç yükseğin üçer felekleri, güneşin iki feleği, zührenin üç feleği, utaridin ve ayın dörder feleği... bu yirmidört felek, birbirini kuşatıcı ve birbirine teğet bulunup, hareketleri muhtelif olduğundan, her bir felek başka bir yerden, canfezâ nağmelerle tesbih ve tehlil edip, sürekli Yaraticı'nın aşkıyla raks ve deveran ederler. Feleklerin bu hallerini, rasatçılar âletlerle gözetleyerek işitip temaşa edip, nice esrarına vâkıf olmuşlardır. Feleklerin seslerini ve nağmelerini perdeleriyle zab edip; üst ve lat makamları itibarıyla birbirine karıştırıp, ruhlar için nice in türlü macun ve lezzetli şerbetler yapmışlardır. Her bir canfeza makamı, nice derde deva ve nice hastalığa şifa ve nice tab'a safa ve nice kalbe cila ve nice ruha gıda bulmuşlardır. Bu ilmi: Ruhani tıb, ruhanî geometri, ruhanî kuvvet ve musiki bilgisi diye isimlendirmişlerdir”.³¹

Marifetname'de yer alan musiki ile ilgili bölüm hakkında daha önce yapılan çalışmalarda çeşitli görüş ve açıklamalara yer verilmiştir.

Irmak'a göre; “İbrahim Hakkı, astronomi bahsinin matematik inceliklerine girerken araya müzik bahsini koyuyor. Çünkü ona göre, “Müzik feleklerin hareketleri esnasında çıkardıkları ses ve nağmelerdir. Feleklerin sayısı 24 tür. Ve bu 24 feleğin hareketleri farklı olduğundan, her biri bir başka perdeden ses vererek Allah'ı överler”. O, hatta bu seslerin ilim adamlarınca duyulabileceğini ve kaydedilebileceğini söylüyor. Müzik yaratıcıları kâinatın çıkardığı bu sesleri ustalıklı birbirine katıp, ruh okşayan nağmeler yaratmışlardır. Bu nağmeler, hastalara şifa, gönüllere safa ve ruha gıda olur. Bu manada bir müziğe o, “tıbb-ı ruhani” veya “hendese-i ruhani” adını vermektedir. Her bir makam ayrı bir hastalığa devadır.”³²

³⁰ Bayram Akdoğan, “Türk Din Müsikisinin Anadolu'da Doğuşu ve Tarihi Seyri Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 44, sy.1, 2003, s. 357-358.

³¹ Hakkı, *a.g.e.*, s. 137-138.

³² Sadi Irmak, “İbrahim Hakkı ve Pozitif İlimler, (der. Hayrunnisa Çavuşoğlu vd.), 192. *Ölüm Yıldönümünde Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Sermet Matbaası, İstanbul 1974, s. 14.

İnan'a göre; İbrahim Hakki'nın "Müzik için görüşü ve tanımı da çok ilginçtir": "Türlü hastalıklara şifa (sağlama), doğallığa (tab'a) safâ, gönüle parlaklık, ruhlara besin ve (deva) ilaçtır. Feleklerin (göklerin) seslerini ve ezgilerini, perdeleriyle tutup (zapt edip), ruhlar için nice bin çeşit macun ve lezzetli şerbetler yapmışlardır. Her bir can artıran (canfeza) makamı nice bin derde deva ve nice maraza şifa ve nice tab'a safâ ve nice kalbe cila ve nice ruha gıda bulmuşlardır. Ve bu ilme tabî ruhani, kuvveti ruhani (ruh hekimliği, ruh gücü) ve musiki fenni adı vermişlerdir".³³

Kurnuç, çalışmasında İbrahim Hakki'nın musiki ile ilgili yönüne şöyle dikkat çekmektedir; "Her türlü güzelliğe, her güzel şeye gönül veren İbrahim Hakki'nın musiki için söyledikleri de dikkate değer. Bu saza ve söze âşk büyük adam Divanî'da ve Marifetname'sinde Musiki'nin zorlu bir müdafaaşını yaparken türlü emzara şifa, tab'a kalbe cila, ruhlara gıda ve deva... der. Kalbde ve gönülden kalan gizli sırların yalnız Musiki ile açılabilirdiğini, yazılamayan, söylenemeyen, teessür ve tahassüslerin tesellilerini musiki'de bulabileceğimizi, yirmi dört feleğin başka başka sesleri, perdeleri, nağmeleri, bu ihtizazı getirdiğini söyler".³⁴

Kurbanov, İbrahim Hakki'nın müzik sanatı ile ilgili fikirlerinin, özellikle de "müziğin kâinatın çıkardığı seslerle bir ilişkisi olduğu yolundaki fikrinin eski Yunan filozofu Pitagoras'ın semalar müziği kavramı ile olan benzerliğinin de oldukça dikkat çekici olduğunu"³⁵ belirtmiştir.

İslam coğrafyasında yaşamış ve yazdıkları eserlerle günümüz bilim dünyasına etki etmiş âlimlerin "felekler ve müziğin insan tabiatı üzerine etkisi" konuları hakkında farklı görüşleri bulunmaktadır. Bu görüşlere yer vermek gerekirse;

İslam düşüncesinde musiki, diğer metafizik, dinî ve felsefi ilimlerle bir bütün olarak ele alınmıştır. Bu sebeple önde gelen âlimler, aynı zamanda musiki alanında da çalışmalar yapmış ve yeni fikirler üretmişlerdir. ... El-Kindî (ö.874), Fârâbî (ö.950) ve İbn Sînâ'nın (ö.1037) yanı sıra 10. yüzyıldaki İhvân-ı Safâ risaleleriyle musiki nazariyesi çalışmaları genişlemiştir. Bu isimlerden, eserleriyle ön plana çıkan El-Kindî, Fârâbî ve İbn Sînâ, İslam dünyasında musiki ilminin temelini atan üç isimdir.³⁶

Kindî, İslam dünyasında Pitagorasçı anlayışın güçlü bir temsilcisi olarak yer almaktadır. Bu bağlamda, gök cisimleri ile musiki arasında güçlü bir bağın varlığını ispat etmeye çalışmış, musiki düşüncesini "ethos doktrini" çevresinde şekillendirmiştir.³⁷

... Farabi, onun görüşlerini takib eden İbn Sina, Urmevi, Meragi müzik sanatını, müzik olgu ve bulgularını, müzik sesinin doğuşunu ve oranlarını çarkifeleğin ve

³³ M. Rauf İnan, "Marifetname", (der. Hayrunnisa Çavuşoğlu vd.), 192. *Ölüm Yıldönümünde Erzurumlu İbrahim Hakki*, Sermet Matbaası, İstanbul 1974, s. 48.

³⁴ Muzaffer Zeki Kurnuç, *Erzurum ve Türk Musikisi*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2005, s. 27.

³⁵ Kurbanov, a.g.e., s. 33.

³⁶ Zeynep Yıldız, "14. Yüzyılda Musiki Tasavvuru: Hasan Kâşânî'nin "Kenzü't-Tuhaf" Adlı Eseri", *İnsan ve Toplum Dergisi*, c. 1, sy. 2, 2011, s. 87-109.

³⁷ Yıldız, a.g.e., s. 89.

gezegenlerin hareketine, burçların sayısına, günün 24 saatine ve tabiatın diğer özelliklerine bağlamıyorlardı. Farabi, sesin fiziğiyle ilgilenmiş, kitaplarında sesin bu yönüyle açıklamalarını yapmıştır. Seslerin kozmoloji/gök cisimleriyle bağlantısını asla kabul etmemiştir.³⁸

İbn Sina, gök cisimlerinin hareketleri esnasında uyumlu sesler çıkardığını ileri süren Müslüman Pisagorcular'ın bu görüşüne katılmaz. Sesler arasındaki orantıları matematiksel olarak açıklarken uyumlu iki sesin daima sayısal bir oran içinde bulunduğunu ifade eder.³⁹

Ortaçağ İslam dünyası musiki kaynaklarında adından sıkça sözedilen bir diğer önemli eser Resa'ilü İhvanî's-Safa'dır. 10. yüzyılda Basra'da dini, felsefi, siyasi, ilmi amaçlarla ortaya çıkmış bir topluluk olan İhvan-ı Safa'nın bu konulardaki düşüncelerini içeren külliyyatın matematiğe ayrılan beşinci risalesinde musikiyle ilgili görüş ve bilgilere yer verilmiştir. Musikinin ruha tesiri, sesin özellikleri, aralıklar, musiki-kosmos münasebeti, seslerin uyumu, mizaç-ses ilişkisi, çalgılar ve ika konularının ele alındığı risale Hermes, Pisagor ve Konfüçyüs'ün ilahi derinliğe sahip müzik yorumlarının İslam dünyasına aktarılmasında büyük ölçüde etkili olmuştur. ...Musikinin ilk sebebi olarak göklerin armonisi görüşünü savunan İhvan-ı Safa'nın müzik dinlerken yaşanan vecd halini anlatan sözleri hemen hemen tasavvufidir. İhvan-ı Safa, kâinata varlıklar arasındaki uyumdan ve oranlardan söz ettikten sonra aynı uyumun gezegenler arasında da mevcut olduğunu ve gezegenlerin hareketleri esnasında uyumlu nağmeler çıkardığını ifade ederken Pisagor düşüncesine oldukça yaklaşıyor.⁴⁰

Kökleri antik kaynaklara kadar inen ve Türkçe müzik yazmalarında da sıklıkla işlenen dört unsur nazariyesi, makamlar ve burçlar arası ilişkiler gibi kozmolojik nitelikteki konular, müziğin insan ruhuna dokunuşundaki güçlü etkiyi işlemekle birlikte insan ve müzik arasında göklerden yere ilahi bir ilişkinin varlığına olan inancı da yansıtmaktadır. Osmanlı dönemindeki ilk Türkçe müzik yazmalarından biri olan, Yusuf bin Nizameddin Kırşehirî'ye ait Risale-i Musiki'deki (1424) şu sözler bu inancın en açık ifadesidir; "... yüce Allah felekleri ve yıldızları yarattıktan sonra onlara emir verdi ve onlar harekete geldiler. Onların hareketinden ahenkli sesler ortaya çıktı. O seslere ruhani nağmeler adını verdiler ve işte müzik ilmi bu ruhani nağmelerden meydana geldi. Onun için bu ilim ruhani bir ilimdir."⁴¹

³⁸ Suraya Agayeva, Recep Uslu, *Ruhperver Bir XVII. Yüzyıl Müzik Teorisi Kitabı*, Müzikolojik Araştırmalar, Ankara 2008, s. 43.

³⁹ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, c. 31, İstanbul 2006, s. 259.

⁴⁰ *İslam Ansiklopedisi*, a.g.e., s. 258-259.

⁴¹ N. Oya Levendoğlu Öner, "İstanbul'da Müzik: Evrensel Bir Mesaj Mı?" *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 30, 2011/1, s. 319.

Musiki, sūfinin görünür dünya ile bağlarını kopararak onu ilâhî âleme taşır. ... Dinleyeni somut düşüncelerle bağlamaz, onu soyuta taşır. Dinleyenin duyuları değil, hisleri ön plândadır musikide. Musiki, insanı görsel ya da işitsel olarak herhangi bir somut bağla sınırlamaz. Bu sebeple, diğer sanatlara oranla insana daha fazla tesir eder. Ayvazoğlu'na göre (1993) "Musikinin bu etkisi, nağmelerin göklerin dönüşünden alınmış olmasına bağlanmaktadır."⁴²

İbrahim Hakkı'nın Marifetname'de yer verdiği "felekler ve müziğin insan üzerine etkisi" hakkında; yukarıda bahsedilen âlimlerin eserlerinde; farklı dönemlerde konunun ele alındığı ve o dönemde musikinin sadece bir yönü ile ilgilenilmediği, çok ciddi çalışmalar sonucu önemli eserler ortaya konulduğu görülmektedir. Çok yönlü, geniş içeriğe sahip ve anlaşılır bir dil ile yazılmış Marifetname'de günümüzde öneminden hiçbir şey yitirmemiş bu kıymetli eserler arasında yer almaktadır.

İbrahim Hakkı, sadece çok eser verme, ansiklopedik bilgi, bilimsel görüş ve düşünceleriyle değil, tasavvufi, didaktik ve lirik şiirleriyle de üzerinde durulmaya değer büyük bir düşünür-şairdir.⁴³

Divanında yer alan su kasidesi adeta onun yetenek ve inceliğini ortaya koyar niteliktedir. Su, ovalara doğru meyledip aktığı zaman, güzel sesler çıkararak bir musiki ahengiyle, hem kulağa hitap etmekte ve hem de topal bir yürüyüş sekmesiyle akmaktadır.⁴⁴ Divanında yer alan su kasidesi aşağıda verilmiştir.

*Su vadi-yi hayrette her seng ile ceng eyler
Deryasına vuslatta aheng-i peleng eyler
Su alçağa meyl eyler, hoş vast ile hoş söyler
Reftarına bak neyler, san şive-i leng eyler
Su havza kudüm eyler, şevk ile hücum eyler
Hem nağme-i Rum eyler, hem raks-i Freng eyler
Su ayn-i necat olmuş, esyaya hayat olmuş
Bel azb-i Furat olmuş, ol zevk-i neheng eyler
Su teşnesi her hasta, olmuş ana dil beste
Uşşakına peyveste, hoş naz ü direng eyler
Su teşnesini bulsa, hoş berd ü selam olsa
Yangın yüreğe dolsa, ol nara ne reng eyler
Hakkı, su gibi gitsin, derya-yi dile yetsin
Koy bahr ile fahr etsin, barandan o neng eyler.*⁴⁵

⁴² Celâl Varışoğlu, "Türk-İslâm Sanatlarının Felsefesi Bağlamında Müzik-Şiir Yakınlığı ve Hâtem Divanı'nda Musiki", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, sy. 14, Güz (2003), s. 190.

⁴³ Diclehan, *a.g.e.*, s. 106.

⁴⁴ Diclehan, *a.g.e.*, s. 107.

⁴⁵ Külekçi ve Karabey, *a.g.e.*, s. 84.

Diclehan, *a.g.e.*, s. 171-172.

İbrahim Hakkı, Hayalat-i Muhalat adlı manzumesinde; kâinata cereyan eden olayları, gürültü yapan hayvanları, ses çıkaran aletleri şairane bir muhayyile içinde konuşturmuştur.⁴⁶

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Hayatında Musiki

Akpınar'a göre, "Musiki, İbrahim Hakkı'nın düşünce dünyasında yer alan ilimlerden biridir. İbrahim Hakkı, musikiyi Marifetname'de felsefi, Divan'da ise tasavvufi bir yaklaşımla yorumlamaktadır. Hanımlarına yazdığı mektuplarında da salt musiki ile ilgilendiği görülmektedir. İbrahim Hakkı, musikinin felsefe ve astronomi ile ilgili boyutunda, ehl-i hikmet dediği düşünürlerle; tasavvuf, edebiyat ve şiir boyutunda da ehl-i aşk diye nitelendirdiği mutasavvıflarla fikir birliği içerisinde. İbrahim Hakkı, musiki konusunda taassuptan kurtulamamış, kuru düşünceli ve kalbi donmuş kişilerin karşısında yer almaktadır. Ona göre hikmete/felsefeye ait bir ilim/sanat olan musiki, hakikatle gönülden dinlenirse hikmet ve sırlarla dolu olduğu anlaşılır."⁴⁷

Turabi'ye göre, "İbrahim Hakkı'nın şiirin yanı sıra mûsikîye de büyük önem verdiği bilinmektedir. Mûsikî için "Aşk ehlinin şهادetidir" tanımını yapmaktadır. İbrahim Hakkı'nın mûsikî yönüne dair kaynaklarda doğrudan bilgiler olmamakla birlikte bazı pasajlar içerisinde onun bu konuda bilgisiz olmadığını aksine besteler öğrendiği ve bilhassa besteler yaptığı konusunda haberler vardır. Özellikle eşi Zeliha'ya yazdığı mektup buna güzel bir örnektir. Mektubun bir bölümünde; "...Benim nazik aşıkım, senin için yollarda ve İstanbul'da besteler yazıyorum ve öğreniyorum ki inşaallah gelecekte seninle ses sese verelim de türlü türlü besteler, güzel güzel kitaplar okuyalım Allahü Tealâ'ya aşık olalım, safalar edelim..." ifadelerine yer vermektedir. Bu mektuptan aynı zamanda İbrahim Hakkı'nın öğrendiği veya yaptığı besteleri seslendirme hususunda da kabiliyeti olduğu düşünülebilir."⁴⁸

Kabaklı, "Çağlara Hükmedenler" adlı eserinde Erzurumlu İbrahim Hakkı ile ilgili olarak musiki'ye ilişkin şöyle bir sohbet yer vermiştir:

"Musiki ve şenliklerde tecelli eden rengârenk safaları, kadın erkek, tabiat güzelliklerini "Hem nağme-i Rum, hem raks-ı Frenk" diyerek, seyre dalyordu. İbrahim Hakkı yaşamayı çok seven neşeli bir gülümseme idi. Teravih namazından sonra do-laştığımız Şehzadebaşı civarında bir evden kulağımıza gelen santur nağmeleri onu coşturmuş ve içine doğan şu beyitleri söylemişti:

⁴⁶ Diclehan, *a.g.e.*, s. 112.

⁴⁷ Akpınar, *a.g.e.*, s. 235.

⁴⁸ Ahmet Hakkı Turabi, "Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Bestelenmiş Güfteleri", (Ed. Cengiz Gündoğdu), *Bütün Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri Sempozyumu Bildiriler*, Zafer Ofset, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:1008, 16-18 Kasım 2011, Erzurum 2012, s. 392.

*“Ey çeng! Perdelerde İsfahan’ı isterim
 Ey nutrib! Ol terane-i suzanı isterim
 Hoş perde-i Irak ile Uşşak’a zevk ver,
 Ki Rast Buselik’e hoş- elhamı isterim
 Aşk ehlinin şahadetidir ilm-i musiki
 Çok mü’minin şahadet-i imanı isterim.”*

Sonra birdenbire Erzurum’u Hasankale’yi ve çoluk çocuğu hatırlayarak, “Benim sevgili oğlum İsmail Fehim Efendi de çok güzel santur çalar” dedi.

-Evet, çok değer verdiğiniz, adeta dost ve arkadaş tuttuğunuz bu oğlunuzun kendi eliyle yaptığı 74 telli santurunun aile yadigârı olarak hala saklandığını işitmişim.

-Fehim Efendi oğlumuzun santuruna dair, bir de hoş hatıramız vardır:

- Hasankale’de mi efendim?

-Evet “Kale’de...Pasinler ovasına bakan güzel bir eyvanımız (balkon) vardır. Fehim, sabah namazında, bu eyvanda, santur çalıp güzel sesiyle söylemeyi de çok sever... Velakin, bir gün mahallemiz sakinlerinden bir şikâyet vaki oldu. Meğer hemşehrimiz, onun ses ve ahengine kapılıp işlerine geç kalırlarmış. “Hem musiki haramdır” diyen ham ervahlar da oldu.

Ayıplanan bu komşularla beraber, ben de bir sabah, Fehim’in santuru ve ilahilerini dinledikten sonra:

“Tuhaf dedim, ben bu ahenkte, ‘Allah Allah!’ sadasından başka bir şey işitmiyorum.” Fakat tabi komşu hakkıdır, hürmet gerek. Fehim Efendiye, bir daha, pencereleri sımsıkı kapatmadan çalıp söylememesini rica ettim...”⁴⁹

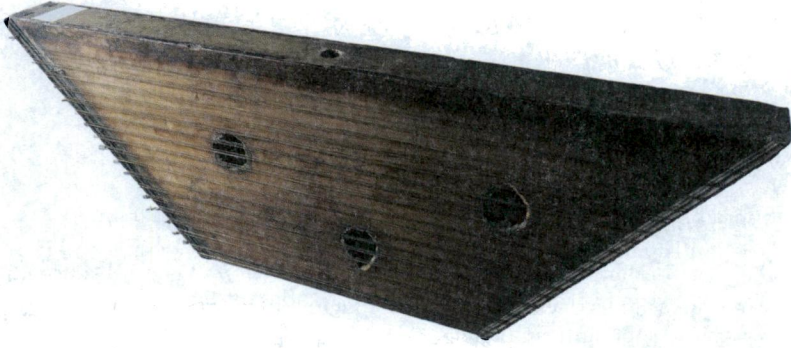
Ayrıca İbrahimhakkioğlu, eserinde şunları belirtmektedir; “...İsmail Fehim’i bir kuru sofı sanmayınız. O âşık bir adammış. Babası gibi bunun da sesi çok güzelmiş. Üstelik santur çalarmış. Kendisinin yaptığı yetmiş dört telli bir santuru hala durmaktadır. Bu santurun ve kabinin üzerine yaptığı renkli çiçeklerle süsler İsmail Fehim’in zevkinin ince ve olgunluğunu da iyi anlatır”.⁵⁰

İbrahim Hakkı’nın oğluna ait Santur ve Santur kabı; İbrahim Hakkı’nın torunlarından olan rahmetli Feyyaz İbrahimhakkioğlu tarafından Atatürk Üniversitesine bağışlanmıştır, halen Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde Seyfettin Özege salonunda sergilenmektedir.

⁴⁹ Ahmet Kabaklı, *Çağlara Hükm edenler*, 3. Baskı, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 197-198.

İbrahimhakkioğlu, *a.g.e.*, s. 71.

⁵⁰ İbrahimhakkioğlu, *a.g.e.*, s. 71.

Fotoğraf 1. *İbrahim Hakki'nın oğlu İsmail Fehim'e ait santur*

Fotoğraf 2. *İbrahim Hakki'nın oğlu İsmail Fehim'e ait Santur ve Santur kabı*

Akpınar, “İbrahim Hakki’da Musiki Düşüncesi” adlı çalışmasında şu görüşlere yer vermiştir; “Hanımı için besteler yaparak onunla birlikte icra eden İbrahim Hakki’nın musikinin pratiğine de karşı olmadığını görürüz. Oğlu İsmail Fehim’in musikişinas ve sazende olması, İbrahim Hakki’nın musiki konusundaki düşünce yapısını anlamamıza ışık tutmaktadır”⁵¹.

Kurnuç, Erzurumlu İbrahim Hakki’nın bir musiki toplantısına katıldığında musiki konusunda söylediği şu sözleri aktarmıştır:

⁵¹ Akpınar, *a.g.e.*, s. 235.

*“Dinle candan kim ne söyler cengü ud
 Ente Rabbi, ente hasbi ya Vedud
 Kalbi dolmuşlarda yok zevk-u sema
 Yoksa âlem dopdoludur, bu sürud.
 Mutrib-ı Aşk’ın deminden dembe dem
 Raksa gelmiş cümle zarrat-ı vücud
 Pes hakikat, âşuk-u maşuk odur,
 Bildi Hakkı, perde-i çeşm-i hudud”⁵²*

Özden, “İbrahim Hakkı Erzurûmî’nin Sanatsal Yönü” adlı çalışmasında; “Tıp, astronomi, din bilimleri, felsefe, geometri, matematik ve fiziğin yanı sıra edebiyat ve mûsikî gibi temel alanlarda da hatırı sayılır eserler bırakmayı başarmış önemli âlimler arasında Mevlana, Aristo, İbn Sina, Farabi, Pisagor, Safiyuddin, Sheakspir ve İbrahim Hakkı Erzurûmî gibi isimler sayılabileceğini; yaşadıkları dönemden itibaren dünyanın bilim ve edebiyat serüvenini etkilemiş olan bu deha insanların bilimin yalnızca fen ve matematikten ibaret değil aynı zamanda şiir, mûsikî ve diğer sanat dallarından da beslendiğini hep hatırlatmış olduklarını” belirtmiştir.⁵³

Kurbanov’a göre; “İbrahim Hakkı ayrıca sanatın eğitici, değiştirici, hatta tıbbi fonksiyonlarını bile ehemmiyetli saymış, onun insanın vücut yapısı ile manevi âlemi arasındaki uyumluluğun, ahenkdarlığın korunmasında oynadığı role büyük önem vermiştir. Bütün bunlara ilaveten insanın kendi kendini eğitmesi üzerinde büyük bir titizlikle durmuş ve bu amacın gerçekleştirilmesi için ahlaki ve manevi değerlerin yanında estetik ve sanatsal değerlerin de büyük öneme sahip olduğunu defalarca söylemekten çekinmemiştir.”⁵⁴

İbrahim Hakkı’nın Bestelenmiş ve Notaya Alınmış Şiirleri

Turabi, “Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Bestelenmiş Güfteleri” adlı çalışmasında şu ifadelere yer vermektedir: “Türk İslâm Edebiyatı ve İslâm Tasavvufu’nun önde gelen isimlerinden biri olan İbrahim Hakkı Erzurûmî, nutk-i şeriflerine yapılan bestelerle de özellikle Türk Din Mûsikîsi’nin güfte kaynaklarından biri olmuştur. Bazı nutukları defalarca farklı makamlarda bestelenmiştir. Mesela “tefvîznâme” olarak da bilinen manzûmesinin bilinen yirmi farklı bestesi vardır.”⁵⁵

⁵² Muzaffer Zeki Kurnuç, “İslâm’da Musiki ve Erzurumlu İbrahim Hakkı”, (Ed. Hikmet, Eren), *Doğumunun 300. Yılında Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Hoca Ahmet Yesevi Ocağı Yayınları, Ankara 2003, s. 236. Külekçi ve Karabey, *a.g.e.*, s. 212.

⁵³ Erhan Özden, “İbrahim Hakkı Erzurûmî’nin Sanatsal Yönü”, (Ed. Cengiz Gündoğdu), *Bütün Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri Sempozyumu Bildiriler*, Zafer Ofset, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:1008, 16-18 Kasım 2011, Erzurum 2012, s. 398.

⁵⁴ Kurbanov, *a.g.e.*, s. 36.

⁵⁵ Turabi, *a.g.e.*, s. 391.

İbrahim Hakkı'nın bestelenmiş ve notaya alınmış şiirleri Kurnuç tarafından Tablo 1'deki şekliyle sıralanmıştır.⁵⁶

Tablo 1. *İbrahim Hakkı'nın Bestelenmiş ve Notaya Alınmış Şiirleri*

Makamı-Formu	Bestekârı	Eserin Adı
Sultaniyegah-Şarkı	Selahattin İçli	Mevla görelim neyler
Hicaz-İlahi	Alaeddin Yavaşça	Sen ayın-ı ayanımsın
Rast-İlahi	Alaeddin Yavaşça	Kendi hüsnün vech-i dilberden
Saba-İlahi	Alaeddin Yavaşça	Ne devletdir ki dildarım
Uşşak-İlahi	Alaeddin Yavaşça	Vasf-ı lisan seninledir
Şevkefza-Şarkı	Alaeddin Yavaşça	Katreyiz âlemde
Hicaz-İlahi	Alaeddin Yavaşça	Ey yaradan Allah dil sana bendedir
Şehnaz-İlahi	H.İsmail Dede Efendi	Kerim Allah Rahim Allah
Hicaz-İlahi	Sadun Aksüt	Kerim Allah Rahim Allah
İlahi-Segâh	Amir Ateş	Gönül dilberdedir elhamdülillah
Bestenigâr-İlahi	Neşet Ersoy	Ne devlerdir ki dildarım
Rast-Tevşih	Nalburizade	Merhaba ey Mevlid i Peygamberi
Hicaz-İlahi	Aslan Hepgür	Can ellerinden gelmişim
Segâh-İlahi	Z. Hafız Ahmed Efendi	Hak şerleri hayr eyler
Acem-İlahi	Şikarizade Ahmet Efendi	Hak şerleri hayr eyler
İsfahan-İlahi	Yakup Gören	Hak şerleri hayr eyler
Hüseyni-İlahi	Şeyh Mehmed Efendi	Hak şerleri hayr eyler
Uşşak-İlahi	Zekai Dede Efendi	Hak şerleri hayr eyler
Acemaşiran-İlahi	Zekai Dede Efendi	Kerim Allah Rahim Allah
Z. Hicaz-İlahi	Notaya Alan: Cüneyt Kosal	Hak şerleri hayr eyler
Hüseyni-İlahi	Notaya Alan: Cüneyt Kosal	Can u dilde Fani ettin akıbet
Uşşak-İlahi	Nota ve Der :Suat Işıklı	Can ellerinden gelmişem
Hicaz-İlahi	Bekir Sıtkı Sezgin	Ey gönül her ne dilersen
Hicaz-İlahi	Bekir Sıtkı Sezgin	Huda rabbim Nebim hakka
Sultani-Yegâh-İlahi	Selahattin İçli	Her dilde onun adı her canda onu yadı
Nihavend-Şarkı	Yılmaz Karakoyunlu	Aşkınla canımda cananımsın sen
Hicaz-İlahi	Zekai Dede Efendi	Ya vasi-el mağfıret halime senden

Kurnuç, “Büyük Türk-İslam Mütefekkeri İbrahim Hakkı'nın ilahilerini Müslümanlar için büyük zevk ve huşu ile okunulan ve dinlenen, büyük feyz alınan birer hazine” olarak nitelendirmiştir.⁵⁷

Turabi'nin çalışmasında yer alan “İbrahim Hakkı' ya Ait Eserlere Yapılan Besteler” Tablo 2'de aşağıda gösterilmiştir.⁵⁸

⁵⁶ Kurnuç, 2005, *a.g.e.*, s. 27-28.

⁵⁷ Muzaffer Zeki Kurnuç, “İslam'da Musiki ve Erzurumlu İbrahim Hakkı”, *Bahkesir I. Türk Müziği Sempozyumu*, 19-20-21 Aralık 1997, Taner Ofset, Bahkesir 1998, s. 81.

⁵⁸ Turabi, *a.g.e.*, s. 394.

Tablo 2. İbrâhim Hakkı Erzurûmî'ye Ait Eserlere Yapılan Besteler

GÜFTE	BESTEKÂR	MAKAM	USÛL	FORM
Aşkın şerâbın içmişem	R. Tekin Uğurel	Saba	Sofyan	İlâhî
Aşkınla cânımda cânânımsın	Yılmaz Karakoyunlu	Nihâvend	Nim Sofyan	Şarkı
Cân ellerinden gelmişem	Alâeddin Yavaşça	Acemaşiran	Sofyan	İlâhî
Cân ellerinden gelmişem	Aslan Hepgür	Hicaz	Sofyan	İlâhî
Cân ellerinden gelmişem	Der:Suat Işık/ Yöre:Erz.	Nevâ	Sofyan	İlâhî
Can illerinden gelmişem	R. Tekin Uğurel	Râst	Sofyan	İlâhî
Cân ü dilde hâne ettin âkıbet	Tâhir Karagöz	Hüzzam	Düyek	İlâhî
Cân ü dilde hâne kıldın âkıbet	-	Hüseyni	Sofyan	İlâhî
Cân ü dilde hâne kıldın âkıbet	Alâeddin Yavaşça	Sipihir	Müsemmen	Şarkı
Devr-i zemandan doymuşam	R. Tekin Uğurel	Uşşak	Sofyan	İlâhî
Enfâs-ı aşk-ı dâri kim	R. Tekin Uğurel	Bayâtî	Sofyan	İlâhî
Ey gönül her ne dilersen	Bekir Sıdkı Sezgin	Hicaz	Devrihindi	İlâhî
Ey Yaradan Allah	Alâeddin Yavaşça	Hicaz	Sofyan	İlâhî
Gerçi zaman devran ile	R. Tekin Uğurel	Rast	Sofyan	İlâhî
Gönül hep sendedir	Amir Ateş	Segâh	Düyek	İlâhî
Hak şerleri hayr'eyler	Şikârizâde Ahmet Efendi	Acem	Düyek	İlâhî
Hak şerleri hayr'eyler	-	Bayâtî	Sofyan	İlâhî
Hak şerleri hayr'eyler	Meçhûl-Erzurum yöresi	Gerdâniye	Semâî	İlâhî
Hak şerleri hayr'eyler	Gül Göre	Hicaz	Sofyan	İlâhî
Hak şerleri hayr'eyler	Ahmet Hakkı Turabi	Hüseyni	Sofyan	İlâhî
Hak şerleri hayr'eyler	Mehmet Efendi (Şeyh)	Hüseyni	Hafif	İlâhî
Hak şerleri hayr'eyler	Yakup Gören	İsfahan	Aksak	İlâhî
Hak şerleri hayr'eyler	Salâhaddin Demirtaş	Muhayyerkürdî	Sofyan-Düyek	İlâhî
Hak şerleri hayr'eyler	-	Nevrûz	Düyek	İlâhî
Hak şerleri hayr'eyler	Abidin Gerçeker	Râst	Sofyan	İlâhî

Hak şerleri hayr'eyler	Erdinç Çelikkol	Râst	Sofyan	İlâhî
Hak şerleri hayr'eyler	Zeki Altun	Râst	Sofyan	İlâhî
Hak şerleri hayr'eyler	Selâhattin İçli	Sultâniyegâh	Devrihindi	İlâhî
Hak şerleri hayr'eyler	Ahmet Hakkı Turabi	Süzidil	Sofyan	İlâhî
Hak şerleri hayr'eyler	Ahmet Muhtar Gölge	Tâhîrbüselik	Düyek	İlâhî
Hak şerleri hayr'eyler	-	Uşşâk	Yürüksemâî	İlâhî
Hak şerleri hayr'eyler	Zekâî Dede	Uşşâk	Sofyan	İlâhî
Hak şerleri hayr'eyler	-	Zirgüle	Sofyan	İlâhî
Hak şerleri hayr'eyler	Refet Kayserilioğlu	Segâh	Yürüksemâî	İlâhî
Hak şerleri hayr'eyler	Zekâizâde Ahmet Irsoy	Segâh	Düyek	İlâhî
Hüdâ Rabb'im Nebim Hak'a	Bekir Sıdkı Sezgin	Hicaz	Düyek	İlâhî
Katreyiz âlemde lâkin	Alâeddin Yavaşça	Şevkefza	Devrihindi	Şarkı
Kendi hüsnün vech-i dilberden	Alâeddin Yavaşça	Râst	Müsemmen	İlâhî
Kendi hüsnün vech-i dilberden	İsmail Baha Sürel-san	Şevkutarab	Müsemmen	İlâhî
Kerîm Allah Rahîm Allah	Hammâmizâde Dede Efendi.	Şehnaz	Sofyan	İlâhî
Kerîm Allah Rahîm Allah...	Zekâî Dede	Acemaşîran	Sofyan	İlâhî
Kerîm Allah Rahîm Allah...	Sadun Aksüt	Hicaz	Düyek	İlâhî
Kesildi ravza-i dilden hemân su	Alâeddin Yavaşça	Eviç Mâye	Aksaksemâî	İlâhî
Merhabâ ey âşk-ı bâkî	Tâhir Karagöz	Nihâvend	Müsemmen	Nefes
Merhabâ ey âşk-ı bâkî	Cahit Öney	Acemaşîran	Müsemmen	İlâhî
Merhabâ ey âşk-ı bâkî	Serhat Başar	Muhayyer	Düyek	İlâhî
Merhabâ ey âşk-ı bâkî	Osman Nuri Öz-pekel	Neveser	Düyek	İlâhî
Merhabâ ey mevlid-i peyg.	Nalburizâde	Râst	Evsat	Tevşîh
Ne devlettir ki dildârım sen	Neşet Ersoy	Bestenigâr	Düyek	İlâhî
Ne devlettir ki dildârım sen	Alâeddin Yavaşça	Saba	Düyek	İlâhî

Ne devlettir ki dildârım sen	Dursun Çakmak	Uşşâk	Düyek	İlâhî
Omuş onunla kalmışam	R. Tekin Uğurel	Muhayyer	Sofyan	İlâhî
Pişemizdir aşk u hayret	R. Tekin Uğurel	Râst	Sofyan	İlâhî
Şol cennetin gülzârına	-	Hüzzam	Türk Ak-sağı	İlâhî
Taht-ı tevekkül bulmuş	R. Tekin Uğurel	Acemaşiran	Sofyan	İlâhî
Vasf-ı lisân seninledir	Alâeddin Yavaşça	Uşşâk	Sofyan	İlâhî
Ya vâsia'l-mağfîret	Hüseyin Sâdetin Arel	Bûselik(Kürdi)	Durak Evferi	Durak
Ya vâsia'l-mağfîret	Zekâi Dede	Hicaz	Sofyan	İlâhî
Ya vâsia'l-mağfîret	Kemal Tezergil	Hüseyini	Sofyan	İlâhî

İbrâhim Hakkî'nin şiiirleri; 1 durak, 1 tevşih, 1 nefes, 3 şarkı, 54 ilâhî formlarında olmak üzere 60 defa bestelenmiştir. Bu bestelerde 29 farklı makam (Acem 1, acemaşiran 4, bayati 2, bestenigar 1, buselik 1, eviç maye 1, gerdaniye 1, hicaz 7, hüseyini 5, hüzzam 2, ısfahan 1, muhayyer 2, muhayyerkürdi 1, neva 1, neveser 1, nevrüz 1, nihavend 2, rast 7, saba 2, segah 3, sipihr 1, sultanıyegah 1, suzidil 1, şehnaz 1, şevkefzâ 1, şevkutarab 1, tahirbuselik 1, uşşâk 5, zirgüle 1) ve 13 farklı (Aksak 1, Aksaksemâi 1, Devrihindi 3, Durak Evferi 1, Düyek 14, evsat 1, hafif 1, Müsemmen 6, Semâi 1, Sofyan 28, Nim Sofyan 1, Türk Aksağı 1, Yürüksemâi 2) usûl kullanılmıştır. Şiiirleri 34 farklı (7 bestekâr meçhûl) bestekâr (Alâeddin Yavaşça 8, R. Tekin Uğurel 8, Zekâi Dede 3) tarafından beste yapılmıştır.

En çok beste yapılan eseri, hiç şüphesiz 20 besteye "Hak şerleri hayr'eyler" manzûmesidir. Bunu dört besteye "Merhabâ ey aşk-ı bâkî" ve "can ellerinden gelmişem" manzûmeleri takip etmektedir. ...Manzûmelerin özellikle akılda kolay kalması, verdikleri mesajların önemi ve dilin sadeliği gibi başlıca sebeplerden dolayı bestekârlarımızın ilgisini çekmiştir. Bu ilgi, tefviznamenin yirmi defa bestelenmesi sonucunu doğurmuştur. Tefviznameyle birlikte İbrâhim Hakkî'nin manzûmeleri 60 farklı besteye taçlandırılmıştır.⁵⁹

Sonuç

Eserlerinde ve hayatında musikiye yer veren değerli mutasavvıf ve ilim insanı Erzurumlu İbrâhim Hakkî; musikiden zevk alıp hoşlanmış, onu güzel olarak nitelendirip eserlerindeki ince ifadeleriyle önemli bir yere koymuştur. 18. yüzyılda özellikle mutasavvıf (din adamı) olarak o dönemde müziği "ayıp", "günah" sayan zihniyetlerin

⁵⁹ Turabi, *a.g.e.*, s. 393-395.

aksine “müziği ruha şifa” olarak görüp bir “ilim” olarak nitelendirmiştir. Bu da onun aydın bir düşünceye sahip olduğunu gösterir.

Oğlu İsmail Fehim tarafından yapıлып çalındığı belirtilen o dönemin müzik aletlerinden olan santur çalgısı için; bundan zevk aldığını, oğlunun sesinin ve çaldığı nağmelerin güzelliğinin ona “Allah’ı” hatırlattığını belirtmiştir. Onun bu görüşüyle de musikiye yüce bir anlam yüklediği söylenebilir.

Gazellerinde, rubailerinde belirttiği makam isimlerinden onun belirli bir musiki bilgisine sahip olduğu düşünülebilir. Ayrıca eserlerinde (dönemin çalgıları olan) “Çeng”, “Rebab”, “Ud” gibi çalgılardan bahsettiği görülmektedir. Eserlerinde musiki ile ilgili yer verdiği tüm ayrıntılar dikkate alındığında onun musikiye olan yaklaşımı anlaşılmalıdır.

Eski Yunan filozofları; Aristo ve Platon müziği ruh terbiyesi için bir araç olarak görmüşlerdir. Erzurumlu İbrahim Hakkı da bu anlayışa benzer bir şekilde hayatı ve eserlerinde bu sanat ve ilim alanına önem ve yer vermiştir.

Atatürk Üniversitesi tarafından düzenlenen “Bütün Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri Sempozyumu kapsamında; 17 Kasım 2011 tarihinde, Prof. Dr. Ahmet Hakkı Turabi ve Tasavvuf Musiki Topluluğu tarafından İbrahim Hakkı “Erzurumi” İlahiler Konseri gerçekleştirilmiştir. Bu konser bir anlamda onun çok değerli bir ilim insanı olduğunu gösterirken diğer bir yönüyle İbrahim Hakkı'nın musikiye sağladığı önemli katkıları göz önüne sermektedir.

18. yüzyılda bu kadar geniş düşünce yapısı ve kültür birikimine sahip, bu değerli ilim insanının hakkında yazılan pek çok önemli çalışma mevcuttur. Bu önemli şahsiyet hakkında araştırılıp, incelenecek daha pek çok konu olduğu düşünülmektedir. Özellikle Marifetname ve Divan'da musiki ile ilgili bölümler Arapça, Farsça bilen müzikologlar tarafından ayrıntılı olarak ele alınıp incelenebilir.

KAYNAKLAR

- Akdoğan, Bayram, “Türk Din Müsîkisinin Anadolu’da Doğuşu ve Tarihi Seyri Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 44/ sy.1, (2003), ss. 345-371.
- Akpınar, Hikmet, “İbrahim Hakkı’da Musiki Düşüncesi”, (Ed. Ahmet Erkol, Abdurrahman Adak), *İbrahim Hakkı ve Sırt Uleması Sempozyumu Bildirileri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2008, ss. 235-257.
- Agayeva, Suraya, Uslu Recep, *Ruhperver Bir XVII. Yüzyıl Müzik Teorisi Kitabı*, Müzikolojik Araştırmalar, Ankara 2008.
- Çavuşoğlu, Hayrunnisa, “Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Yetiştığı Çevre, Hayatı ve Eserleri”, (der. Hayrunnisa Çavuşoğlu vd.), *192. Ölüm Yıldönümünde Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Sermet Matbaası, İstanbul 1974.
- Çelebioğlu, Amil, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Sevinç Matbaası, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, No 869, Ankara 1988.
- Çiftçi, Cemil, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Şule Yayınları, İstanbul 2000.
- Değirmençay, Veyis, “Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Hayatı ve Eserleri”, *Erzurumlu İbrahim Hakkı Eserlerinden Seçmeler*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:997, Zafer Ofset Ltd. Şti, Erzurum 2011.
- Diclehan, Şakir, *Çeşitli Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Er-Tu Matbaası, İstanbul 1980.
- Diriöz, Meserret, *Nabi Divanı Eserlerine Göre Nabi*, Fey Vakfı, İstanbul 1994.
- Eren, Hikmet, “Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Hayatı, Kişiliği, Eserleri”, (Ed. Hikmet Eren), *Doğumunun 300. Yılında Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Hoca Ahmet Yesevi Ocağı Yayınları, Ankara. 2003.
- Irmak, Sadi, “İbrahim Hakkı ve Pozitif İlimler”, (der. Hayrunnisa Çavuşoğlu vd.), *192. Ölüm Yıldönümünde Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Sermet Matbaası, İstanbul 1974.
- Hakkı İbrahim, *Marifetname*, Sadeleştirilenler: Durali Yılmaz ve Hüsnü Kılıç, Şenyıldız Matbaası, Çelik Yayınevi, İstanbul 2003.
- İbrahimhakkıoğlu, Mesih, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Tatlıdil Matbaası, İstanbul 1973.
- İnan, M. Rauf, “Marifetname”, (der. Hayrunnisa Çavuşoğlu vd.), *192. Ölüm Yıldönümünde Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Sermet Matbaası, İstanbul 1974.
- Kabaklı, Ahmet, *Çağlara Hükmedenler*, 3. Baskı, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.
- Kahya, Esin, “Erzurumlu İbrahim Hakkı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:40, Ankara (1999), ss. 371-385.
- Kaplan, Mahmut, *Hayriyye-i Nabi (İnceleme- Metin)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Kale Ofset Matbaacılık, Ankara 1995.
- Karahan, Abdulkadir, “Mutasavvıf ve Öğretici Şair Olarak Erzurumlu İbrahim Hakkı”, (der. Hayrunnisa Çavuşoğlu vd.), *192. Ölüm Yıldönümünde Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Sermet Matbaası, İstanbul 1974.

- Karışman, Selma, *Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Adam Smith, "Marifet" ile "Zenginlik" Arasında İki Düşünce İki Dünya*, Ötüken Neşriyat A. Ş, İstanbul 2010.
- Kurbanov, Babek. Osmanoğlu, "Rönesans Ruhlu Bir Şahsiyet Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri (1703-1780)", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 11, Erzurum, (1999), ss. 31-39.
- Kurnuç, Muzaffer Zeki, *Erzurum ve Türk Musikisi*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2005.
- , "İslam'da Musiki ve Erzurumlu İbrahim Hakkı", (Ed. Hikmet, Eren), *Doğumunun 300. Yılında Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Hoca Ahmet Yesevi Ocağı Yayınları, Ankara 2003.
- , "İslam'da Musiki ve Erzurumlu İbrahim Hakkı", *Balıkesir I. Türk Müziği Sempozyumu*, 19-20-21 Aralık 1997, Taner Ofset, Balıkesir,(1998), ss.78-82.
- Küleççi, Numan ve Karabey Turgut, *Divan Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 849, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1997.
- Levendoğlu, Öner N. Oya, "İstanbul'da Müzik: Evrensel Bir Mesaj Mı?" *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 30 (2011/1), ss. 315-326
- Okay, Orhan, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Birinci Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990.
- Özden, Erhan, "İbrahim Hakkı Erzurumî'nin Sanatsal Yönü", (Ed. Cengiz Gündoğdu), *Bütün Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri Sempozyumu Bildiriler*, 16-18 Kasım 2011, Zafer Ofset, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:1008, Erzurum, (2012), ss. 397-402.
- Pala, İskender, "Erzurumlu İbrahim Hakkı'da Nabi Tesiri", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi X*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, (1990), ss.195-209.
- , "Erzurumlu İbrahim Hakkı'da Nabi Tesiri", *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, Cilt. 7, Sayı.19.Ocak 1991, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara (1993), ss. 215-227.
- Turabi, Ahmet Hakkı, "Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Bestelenmiş Güfteleri", (Ed. Cengiz Gündoğdu), *Bütün Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri Sempozyumu Bildiriler*, 16-18 Kasım 2011, Zafer Ofset, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:1008, Erzurum, (2012), ss. 391-396.
- Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, c. 31, İstanbul 2006.
- Ulusoy, Turgut, *Erzurum-Hasankaleli İbrahim Hakkı Hz. Divanı*, Eser Matbaası, İstanbul 1974.
- Uzluk, F. Nafiz, "XVIII. Yüzyıl Fikir Adamlarından Erzurumlu İbrahim Hakkı", (Ed. Hikmet, Eren), *Doğumunun 300. Yılında Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Hoca Ahmet Yesevi Ocağı Yayınları, Ankara 2003.
- Varışoğlu, Celâl, "Türk-İslâm Sanatlarının Felsefesi Bağlamında Müzik-Şiir Yakınlaşması ve Hâtem Divanı'nda Musiki", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, sy. 14, Güz (2003), ss. 187-218.
- Yıldız, Zeynep, "14. Yüzyılda Musiki Tasavvuru: Hasan Kâşânî'nin "Kenzü't-Tuhaf" Adlı Eseri", *İnsan ve Toplum Dergisi*, c. 1/ sy. 2, (2011), ss. 87-109.

